

บทที่ 3

ชีวประวัติ และผลงานของเอนก นาวิกมูล

1. กำเนิดและชีวิตในวัยเยาว์

เอนก นาวิกมูล เกิดที่ อ.ระโนด จ.สงขลา ในปี พ.ศ. 2496 เติบโตมาจากครอบครัวที่บิดาเป็นนักประติมากรรมและนักสะสม เอนก (รายการ “ต้นฉบับ” ไทยทีวี เวลา 08.30 น.) ได้เล่าถึงพื้นฐานครอบครัวที่ทำให้เขาชอบอ่านหนังสือมาแต่เด็กว่า

“ครอบครัวทำกิจการร้านขายหนังสือแบบเรียน อุปกรณ์เครื่องเขียน ชื่อร้านบุญส่งพานิช พ่อเก็บสะสมปฏิทิน ส.ค.ส.น่ารักๆ เครื่องฉายหนัง ปี พ.ศ. 2470 ได้ประดิษฐ์เครื่องพิมพ์กรอบรูปต่างๆ กรอบเต่า มีหนังสือรอบข้าง ทำให้ชอบอ่านหนังสือ ที่เก็บแบบเรียนใส่ลังกระดาษ แต่เรารื้อมาอ่าน.....”

“ร้านบุญส่งพานิช” จำลองมาไว้ที่ “บ้านพิพิธภัณฑฯ”

ความสนใจด้านการอ่านตั้งแต่ประถมศึกษาามีผลต่อความอยากเขียนหนังสือและการค้นคว้าของเอนกตั้งแต่วัยเยาว์ เอนก นาวิกมูลเคยให้สัมภาษณ์กับรายการ “เล่มโปรด” ลงในเว็บไซต์ สำนักพิมพ์ ประพันธ์ สารสิน http://www.praphansarn.com/new/c_link/detail.asp?ID=109 (27/06/2551) เกี่ยวกับหนังสือเล่มที่ชอบว่า “เป็นหนังสือที่หยิบมาอ่านแล้วมีความสุข เพลิดเพลิน อ่านซ้ำได้ไม่เบื่อ” นั่นคือ แบบเรียนในดวงใจของเขานั่นเอง

หนังสือที่ชอบมีหลายเล่ม แต่ที่เลือกๆ มาเล่าให้ฟังคือหนังสือที่เห็นว่าหยิบมาอ่านแบบสบายๆ หนังสือที่อยู่ในลักษณะนี้คือหนังสือที่ไม่หนาเกินไป มีเนื้อหาที่น่าสนใจ รูปประกอบสวยงาม

ส่วนใหญ่จะเป็นหนังสือสำหรับเด็ก เน้นเนื้อหาที่อ่านง่าย เข้าใจได้ง่าย ภาษาที่ใช้ก็ง่ายๆ การเขียนในสมัยก่อนเมื่อสักห้าสิบหกสิบปีที่แล้วภาษาเขียนดีมากเขียนสั้นๆ อ่านแล้วเห็นภาพ เข้าใจ

หนังสือที่ผมนำมาอย่างเช่นเรื่อง... **ลูกสัตว์ต่างๆ** เป็นหนังสือเรียนสมัยเมื่อปี 2480 เป็นหนังสือที่พี่สาวคนโตผมใช้เรียน ผู้แต่งนั้น ในฉบับพิมพ์ครั้งแรกไม่ระบุชื่อว่าเป็นคนแต่ง พอฉบับพิมพ์ครั้งหลังๆ จึงบอกว่าแต่งโดย นายถิ์ กิรติ วิท โยพาร , ชุน สวรรคเวทย์ และ ชุนศึกษา ส่วนผู้วาดภาพประกอบไม่ระบุชื่อว่าเป็นผู้วาด หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสืออ่านสำหรับเด็กนักเรียนชั้นประถมปีที่ 1 ของกองตำรา กรมอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องเกี่ยวกับสัตว์ประมาณสัก 6-7 ชนิด เช่นเรื่องลูกกบ มันเกิดขึ้นมาอย่างไร จากลูกอ๊อดกลายเป็นกบได้อย่างไร ลักษณะการเขียนจะเป็นเรื่องเล่าสอนให้เด็กเมตตาสัตว์และรู้จักชีวิตสัตว์ต่างๆ โดยผูกเป็นเรื่องราวในสระแห่งหนึ่งไม่สู้จะกว้างใหญ่นัก เวลาลมพัดน้ำในสระเป็นระลอกคลื่นน้อยๆ มีไ้กบ พอโตขึ้นมันก็เริ่มรู้ลึกกว่าว่ายน้ำได้ ไปเจอแมงคานา เข้าลูกอ๊อดก็คิดว่าตัวเองนั้นโตแล้ว แมงคานาก็บอกว่า โอ๊ย! เจ้ายังไม่โตหรอก ลูกกบก็บอกว่า เดี่ยวคอยดู สักเดี๋ยวมันก็ค่อยๆ เริ่มมีขาออกขึ้นมา 1-2-3-4 พอไปเจอแมงคานาอีกครั้ง แมงคานาก็บอกลูกกบว่าเจ้ายังไม่โตเต็มที่หรอก หางก็ค่อยๆ หายไป แล้วในที่สุดมันก็กระโดดพ่นน้ำขึ้นมา

หรือเรื่อง **นันทาแม่ไก่คือ** เป็นเรื่องที่หลายคนอ่านแล้วประทับใจมาก เป็นเรื่องของเด็กหญิงสองพี่น้องที่ชื่อคารา และรุจีเป็นเจ้าของแม่ไก่ชื่อนันทา สองพี่น้องขังมันไว้แต่ในบ้านไม่ให้ออกไปนอกบ้าน วันหนึ่งมีคนเผลอเปิดประตูทิ้งไว้ แม่ไก่นันทาก็บอกว่าฉันอยากออกไปที่ถนน คารากับรุจี สองพี่น้องก็ไม่ให้ออก วันหนึ่งกลับมาเห็นช่องประตูเปิดอยู่แม่ไก่นันทาได้หนีออกไป แล้วก็โดนรถทับ ช่วยไม่ได้ก็ตาย สองพี่น้องเสียใจมาก ก็เขียนกลอน

"แสนเสียตาย นันทา ที่น่ารัก ชะล่าหนัก เลี้ยงออกนอกถนน มัวแต่เพลิน ปลาบปลื้มจนลืมตนถูกรถยนต์ แล่นทับ ดับชีวา..." ซึ่งกลอนนี้ผู้ที่เรียนจะท่องกัน ได้หมด ส่วนใหญ่ผมจะจำเนื้อหาได้เพราะชอบอ่าน เรื่องนกพิราบก็น่ารัก พอลูกโตแม่มกพิราบก็สอนลูกให้ไปเก็บก้านกิ่งมา

ทำรัง ให้ไปหาก้านของกิ่งไม้เอะไว้บ้าง เช่น ไปหาดันมะขาม ดันสาระภี ตำเรียนยุคนั้นเป็นตำราที่เขียนได้คลาสสิก

เล่มต่อมาคือหนังสือ**ครุณศึกษา** ผู้แต่งคือ ฟ.ฮีแลร์ ชาวฝรั่งเศส เป็นแบบเรียนของโรงเรียนอัสสัมชัญ ชุดนี้มีอยู่ประมาณ 3- 4 เล่ม คุณพ่อ ฟ.ฮีแลร์ แต่งถวายอุทิศพระราชกุศลในงานพระเมรุ ปี 2454 พิมพ์หลังจากร.5 สวรรคต ท่านเป็นคนฝรั่งเศส มาอยู่เมืองไทยนานมากจนสามารถเขียนอ่านภาษาไทย ผมอ่านตั้งแต่เด็ก เป็นหนังสือนิทาน คำกลอนโคลง มีนิทานดีๆ เยอะมากในครุณศึกษา ส่วนวงการเขียนน่ารัก ปัจจุบันสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชยังพิมพ์อยู่ เช่น เรื่องพระยาภก พระยาพาล นิทานตำนานของจังหวัดนครปฐม วิธีการเขียนเป็นนิทาน อ่านง่ายๆ เข้าใจง่ายให้คิดสอนใจ รูปวาดเป็นลายเส้นซึ่งผมชอบ

สุดท้ายที่ผมชอบคือหนังสือ**ชุดอ่านประกอบการเรียนภาษาไทย**มีด้วยกันทั้งหมด 10 เรื่อง ผมหยิบมาสองเรื่องคือเรื่อง **"บ้านใหม่"** กับ **"อยากมีปีก"** เป็นหนังสือประกวด อาจารย์เจือ สตะเวทิน ร่วมกับนางสาวบุญสม เอราวรบ เป็นการประกวดแบบเรียนปี 2495 แต่พิมพ์ปี 2497 สองเล่มนี้ชอบเพราะมีรูปวาดที่ผมประทับใจ เนื้อเรื่องก็อ่านง่าย ๆ เพราะเป็นหนังสือสำหรับเด็กหัดอ่าน ภาพประกอบสีสดใส ดูแล้วสบายตา ภาพที่ผมประทับใจในเรื่องบ้านใหม่ คือภาพของเด็กหญิงศรีจิต นั่งบนโศคนิมิตทะเล ผมชอบเปิดมาดูหน้าเพราะให้ความรู้สึกสบายตา นึกถึงตอนที่เราไปนั่งริม โศคนิมิตทะเลสวยๆ เล่มอยากมีปีก ผมก็ชอบตอนที่สนใจในทางปีกขอให้นั้นมีปีก สีสดใสใสมาก สีม้วนน่ารักมาก ภาพประกอบสมัยนี้วาดออกมามีลักษณะคล้ายการ์ตูน เป็นญี่ปุ่นสำหรับสองเล่มนี้วาดแนวสไตลิ่งๆ นิดหนึ่ง คนวาดอาจจะมีเชื้อจีน ซึ่งไม่ได้ระบุชื่อว่าใครเป็นคนวาด

2. ประสบการณ์ภาคสนามระหว่างศึกษา

เอนกเรียนจบระดับประถมศึกษาที่โรงเรียนบ้านระโนด (ชัยเจริญ) และระโนดมูลนิธิระดับมัธยมศึกษา ที่โรงเรียนมหาวชิราวุธ จังหวัดสงขลา ได้เรียนรู้วิธีการถ่ายรูปจากครูที่โรงเรียน และเริ่มต้นถ่ายรูปบันทึกสิ่งต่างๆ ในอำเภอระโนด บ้านเกิดตนเองก่อน หลังจากนั้นก็ได้ถ่ายรูปต่อเนื่องมาเรื่อยๆ

ปี พ.ศ. 2515 เอนกเข้าศึกษาในระดับปริญญาตรีที่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้เริ่มต้นลงพื้นที่สำรวจ เก็บข้อมูลภาคสนาม ด้านศิลปวัฒนธรรม เช่น เพลงพื้นบ้าน ศิลปินพื้นบ้าน มหรสพพื้นบ้านต่างๆ เพราะเกรงว่า หากไม่มีการบันทึกและเผยแพร่

ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านจะสูญหายไปจากสังคมไทย สิ่งเหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นว่าเราเป็นผู้ที่มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์อย่างแท้จริง

“ตั้งแต่ตอนสมัยมัธยมต้น ได้อ่านหนังสือของอาจารย์ น. ฌ ปากน้ำ (ประยูร อุลุชาฎะ) เรื่องการไปสำรวจวัด แล้วได้เห็นถึงการทำลายโบสถ์ วิหาร เจดีย์ จิตรกรรมฝาผนัง ก็รู้สึกเสียคายนพมาเรียนรัฐศาสตร์ จุฬา เวลาว่างก็ไปสำรวจวัดต่างๆ ขณะเดียวกัน เราก็เป็นห่วงเรื่องอื่นๆ ที่ถูกละเลยด้วย เช่น การละเล่นพื้นบ้าน การร้องเพลงน้อย เพลงเรือ ลำตัด อะไรต่างๆ พวกนี้ พออยากจะรู้ว่าเขาร้องอย่างไร มันหาฟังไม่ได้ แผ่นเสียง เทปนี้หายากมาก แม้แต่การเล่น...

เพราะฉะนั้น ก็ออกไปถ่ายรูปจิตรกรรมฝาผนัง ถ่ายวัดวาอารามตามกำลังของเราด้วยกล้อง Instamatic หรือที่เรียกกันว่ากล้องปัญญาอ่อนของพี่ บางทีก็หยิบยืมกล้อง SLR จากพี่ เพื่อนฝูงพี่น้องในหอพักจุฬาฯ มาใช้บันทึก คีบ้างไม่คีบ้าง ตั้งแต่ปี 2516 เรื่อยมา ออกไปสำรวจ ไปหาพ่อเพลงแม่เพลง ตำรวจคลอง นั่งรถนั่งเรือ ไปดูตลาดเก่าอะไรต่างๆ เพราะฉะนั้นก็ค่อยๆ เก็บเรื่อยมา” (เอนก นาวิกมูล 2553: สัมภาษณ์)

จากประสบการณ์การลงพื้นที่เก็บข้อมูลตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2516 เรื่อยมา กระทั่งปี พ.ศ. 2518 ผลงานเล่มแรกก็ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ นั่นคือ “เพลงยังไม่สิ้นเสียง” ที่มีเรื่องเกี่ยวกับศิลปินพื้นบ้านและศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น หนังตะลุง

“ตั้งแต่ปี 2516 – 2518 เป็นยุคที่เก็บข้อมูลเรื่องเพลงพื้นบ้านเยอะ หนังตะลุงก็ทำแล้ว ในหอพักจุฬาก็มีเพื่อนหลายจังหวัด พอมาคุยกับเพื่อนที่มาจาก จังหวัดเพชรบุรี เราถึงได้ความรู้กว้างออกมาว่าหนังตะลุงไม่ได้มีเฉพาะภาคใต้ เราก็ต้องไปกับเพื่อน ไปที่ท่ายาง เพชรบุรี ไปดูหนังตะลุงเขาเล่น สนุกสนาน อีกทีก็มาก ก็ทำให้ค่อยๆ เกิดความสงสัยขึ้น ว่าแล้วเพชรบุรีไปฟังมาจากไหน ก็สืบกลับมาว่าเพชรบุรีก็ได้มาจากนายหนังปักยี่ได้ นายหนังพัทลุง มันมีการถ่ายทอดไปมา หนังตะลุงที่กรุงเทพฯ ของครูพูน เรืองนนท์ ได้มาจากไหน ไปโพหัก ราชบุรี ก็มีหนังตะลุงเรือลอยไปเล่น ไปที่อยุธยา หลวงพ่อวัดกษัตรา ก็มีหนังตะลุงเรือลอยไปเล่น แล้วก็ฝึกหัดถ่ายทอดขึ้นไปถึงอุทัยธานี คือเวลาเราไปไหนเราก็จะถามว่า เคยเห็นหนังตะลุงมั๊ย หนังตะลุงคณะไหน มาจากไหน สืบทอดอย่างไร ความรู้มันก็จะเกิดแตกออกไปมากมาย จนกระทั่งเรารู้ว่ามีหนังตะลุงอีสาน เพราะเพื่อนที่อยู่บุรีรัมย์เขาบอกว่าหนังตะลุงเขาเคยดู เรียกว่า หนังปักคือหรือหนังประ โมทัย เพราะฉะนั้นความรู้พวกนี้ ต้องมาจากการที่เราอยากรู้ด้วย แล้วก็ต้องสังเกตและรู้ด้วยว่าเคยมีคนเขียนเรื่องแบบนี้ ซึ่งนั่นก็ต้องมาจากการอ่าน แล้วที่เขาเขียนแล้วนี่มันอาจจะไม่เหมือนกับที่เราได้มาฟังใหม่ มันก็จะเกิดข้อมูล” (เอนก นาวิกมูล 2553: สัมภาษณ์)

3. เริ่มต้นชีวิตการทำงาน

หลังจบการศึกษา เอนกเริ่มต้นเขียนสารคดีศิลปวัฒนธรรมให้หนังสือพิมพ์เจ้าพระยา และเขียนบทความลงหนังสือศิลปวัฒนธรรม กระทั่งปี พ.ศ. 2522 เอนก นาวิกมูล ได้มาทำงานกับสำนักพิมพ์ “เมืองโบราณ” และศูนย์สังคีตศิลป์ไปพร้อมๆ กัน ที่เมืองโบราณ เอนกได้ติดตามอาจารย์ น. ณ ปากน้ำ (ประยูร อุลุชาฎะ) อยู่ถึง 7 ปี เขาได้แรงบันดาลใจเรื่องการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังจากอาจารย์ น. ณ ปากน้ำเป็นอย่างมาก

สำหรับการทำงานที่ ศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาคารกรุงเทพ (ระหว่าง พ.ศ. 2522 – 2544) กล่าวได้ว่าเอนกได้ทำ “งานที่สัมพันธ์กับชีวิตและอาชีพ” (เอนก นาวิกมูล “รายการต้นฉบับ” ไทยทีวี 6 พฤษภาคม 2553) เอนกได้ถ่ายทอดประสบการณ์ในช่วงเวลาการทำงานที่ศูนย์สังคีตศิลป์ ว่า

“ที่ศูนย์สังคีตศิลป์มีเครื่องบันทึกเสียงที่ดี แล้วมีคนมาคุยด้วย ดูทุกวันศุกร์ คนเล่นก็มีกำลังใจจะเล่น อย่างครูหวังเต๊ะเนี่ยเขาบอกว่าชอบมาก คนตั้งใจมาฟัง ฟังแล้วก็สนุกสนาน ถ่ายรายการวิดีโอไปขายด้วย ก็ได้บรรยากาศ ไม่ได้เล่นแห้งๆ คนเต็มกำลังดี 200 – 300 ที่นั่ง เป็นที่บันทึก เป็นที่ให้กำลังใจศิลปิน รายการพื้นบ้านซึ่งปกติไม่ค่อยมีเวที อย่างน้อยเขาก็ได้มา แล้วก็ได้บันทึกเสียงเก็บไว้เป็นหลักฐานให้คนรุ่นหลังได้ฟังด้วย จริงๆ แล้วที่นั่นทำไมไม่ทันหรอก เพราะว่ามี 4 รายการ แล้ว 4 รายการยังมีย่อยออกมาอีก เป็นคนตรีไทยเด็ก อาจารย์เสรี สนทนาวิชาการ และพื้นบ้านพื้นเมือง 4 ครั้ง 8 ชั่วโมงเอง ถ้าคิดเทียบว่าศิลปินมีเยอะแยะ ทำไมไม่ทันหรอก ทำรายการมา 1000 กว่าครั้ง เพลงพื้นบ้านอาจจะประมาณ 300 กว่าครั้ง จะเรียกว่ามากก็ไม่มาก แต่ก็ยังคิดว่าไม่ได้บันทึกและทำอะไรเลย ด้านเพลงพื้นบ้านนี่ก็ถือว่าเราพอใจมากพอสมควร เพราะอัดเสียงกันไปได้ เรียกว่าคนก็ได้รู้จักเพลงพื้นบ้าน โดยเฉพาะเพลงพื้นบ้านภาคกลาง ได้ฟังกันชัดๆ 47 เพลง ในกรณีศิลปินแขนงอื่นหรือนักवादที่ถูกลืม ก็เชิญสายนักवादมาขึ้นเวที มาสนทนา แล้วก็แขนงอื่นก็มีอีก อย่างแขนงภาพยนตร์ เพลงลูกทุ่ง

มันพอกพูนความรู้ ความรู้ที่เราไม่เคยรู้เกิดขึ้นมหาศาล แล้วบังเอิญเราชอบเขียนอยู่แล้ว การที่ได้พบกับคนที่มีความรู้เยอะแยะ ทำให้มีเรื่องเขียนมากมาย ทั้งที่เราออกไปหาเองส่วนตัว และที่เราได้เจอได้พูดคุยที่ศูนย์สังคีตศิลป์...” (เอนก นาวิกมูล 2553: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 3.1 รายการเพลงน้อยแบบโบราณ ครั้งที่ 1
เปิดโอกาสให้พ่อเพลงแม่เพลงเล่นเพลงได้เต็มวันและเริ่มบันทึกเพลงชุดใหญ่ครั้งแรก
ที่มา: เอนก นาวิกมูล (2550: 57)

ภาพที่ 3.2 พิธีเชิดชูเกียรติศิลปินพื้นบ้าน ครั้งที่ 1
สาขาเพลงพื้นบ้านภาคกลาง
ที่มา: เอนก นาวิกมูล (2550: 58)

4. ครอบครัว

เอนก นาวิกมูล สมรสกับ อาจารย์วรรณ เวียงนนท์ ในปี พ.ศ. 2525 ปัจจุบันอาจารย์วรรณเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ บางเขน เอนกเล่าว่าอาจารย์วรรณมีส่วนสนับสนุนการทำงานด้านการเขียนและการเผยแพร่ผลงานสารคดี รวมถึงดูแลเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับบ้านพิพิธภัณฑ

“เขาเป็นคนขยัน ทำงานหามรุ่งหามค่ำ รู้จักกันมาในฐานะวรรณศิลป์ จุฬาฯ ด้วยกัน ตั้งแต่ยุคนั้น ก็ได้ออกงานสนามกันมา มีส่วนเกี่ยวพันกันมาตลอด ช่วยเหลือช่วยคิดช่วยวิจารณ์ สมัยก่อนผมเขียนหนังสือ ก็ต้องให้เขาช่วยอ่านช่วยวิจารณ์ แล้วถ้าเป็นเรื่องภาษาอังกฤษ ผมไม่ถนัด ก็ให้เขาช่วยแปลให้บ้าง จนมาก่อตั้งบ้านพิพิธภัณฑ ของในตู้ต่างๆ เขาเป็นคนจัดเกือบทั้งนั้น เขาจะรู้ว่าจังหวะมันควรจะเป็นยังไง การออกแบบ ก็ช่วยกันออกแบบ ผมมีหน้าที่จัดหาตู้ ซื่อๆเข้ามาหาของเข้ามา เขาช่วยออกแบบห้องต่างๆ แล้วก็ให้ช่างกันห้องตามที่เราต้องการ เขาเป็นคนมีหัวช่าง แล้วก็เป็แม่บ้าน ดูแลเรื่องการศึกษาของลูก เพราะฉะนั้นก็ช่วยให้ทำอะไรได้สะดวก คล่องตัว อิศระ ก็มาเฝ้าที่บ้านพิพิธภัณฑทุกเสาร์อาทิตย์ เป็นคนร่วมคิดร่วมทำ ผมมีอะไรก็ปรึกษาพูดคุยกันตลอด” (เอนก นาวิกมูล 2553: สัมภาษณ์)

บุตรสาว 2 คนของเอนก คือ น.ส.บันทีกทอง นาวิกมูล เกิดปี พ.ศ. 2527 สำเร็จการศึกษาจากภาควิชาโบราณคดี สาขาประวัติศาสตร์ศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และ น.ส.ทัศนทอง นาวิกมูล เกิดปี พ.ศ. 2530 สำเร็จการศึกษาด้านวรรณกรรมเยาวชน จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร เอนกเล่าถึงการตั้งชื่อบุตรสาวทั้ง 2 คนว่าต้องตั้งให้สอดคล้องและต้องใช้ความคิด

“บันทีกทอง มาจาก ‘บันทีก’ เพราะเราอยากให้มีการบันทึก ส่วน ‘ทอง’ มาจากยายทองหล่อ ยายทองอยู่ เป็นชื่อแม่เพลงที่เราชอบ เป็นคนที่ให้ความรู้เราเยอะมาก ชื่อเล่น ‘ส้มจุก’ เป็นผลไม้ที่ผมคุ้นเคย เพราะเขาไว้จุก สมัยเป็นเด็กส้มจุกมีมากทางจังหวัดสงขลา บางทีเปิดพจนานุกรมเก่า เรียก ‘ส้มตริงกานู’ เปลือกหนา มีหัวจุกด้านบน เคี้ยวนี้ไม่ค่อยมี ส้มจุกเป็นคนออกแบบไปสการ์ตต่างๆ ออกแบบปกหนังสือ งานสิ่งพิมพ์ของบ้านพิพิธภัณฑ ร่วมกับเพื่อนร่วมรุ่นของเขา ตอนนีกำลังออกแบบเว็บไซต์บ้านพิพิธภัณฑใหม่ คนที่ 2 ‘ทัศนทอง’ ก็คือทัศนเทียมทอง ชื่อเล่น ‘ส้มจี๊ด’ เป็นผลไม้ลูกเล็กๆ เพิ่งจบและทำงานที่เอ็กซ์อน หัวถนนสาทร”

(เอนก นาวิกมูล 2553: สัมภาษณ์)

แม้บ้านพิพิธภัณฑไม่ใช่พิพิธภัณฑส่วนตัวของคนใดคนหนึ่ง แต่ทุกคนในครอบครัวของเอนกรวมถึงผู้มีส่วนร่วมในรูปแบบต่างๆ ล้วนเข้ามาร่วมด้วยช่วยกันคนละไม้คนละมือด้วย

ความเสียหายในการจัดการบ้านพิพิธภัณฑ เพื่อให้เป็นสถานที่ที่ให้ความรู้และสร้างความเพลิดเพลินใจสำหรับเยาวชน

“ก็เป็นความเสียหายของครอบครัวที่มาช่วย แล้วบ้านพิพิธภัณฑนี้ไม่ใช่บ้านส่วนตัวของผม เป็นบ้านส่วนรวม ที่ดินมาจากการบริจาค ตึกมาจากการบริจาค ของมาจากการบริจาค แรงงานกรรมการที่มา ก็ไม่มีเงินเดือน ก็มาช่วยกัน เป็นงานที่ต้องเสียสละทั้งเวลาและกำลังกาย กำลังใจ” (เอนก นาวิกมูล 2553 : สัมภาษณ์)

5. ผลงาน

นับจาก พ.ศ. 2515 เป็นต้นมา เอนกได้ทำงานค้นคว้าด้านศิลปวัฒนธรรมชาติอย่างจริงจัง รวมทั้งเมื่อได้ร่วมงานกับศูนย์สังคีตศิลป์ถึง 22 ปี เอนกได้ค้นคว้า เก็บหลักฐานและสร้างผลงานเขียนที่เกี่ยวกับงานด้านศิลปวัฒนธรรม เพลงพื้นบ้านพื้นเมืองมาโดยตลอด

ผลงานด้านการเขียนสารคดีของเอนกจะเน้นที่เรื่องราวสะท้อนภาพชีวิตของสังคมไทยในอดีต ในลักษณะของสารคดีเกร็ดประวัติศาสตร์ โดยยึดหลักที่ว่า “ไม่ทำเรื่องง่ายให้เป็นเรื่องยาก แต่ทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย” ดังที่เอนกเคยให้สัมภาษณ์กับรายการ “เล่มโปรด” ในเว็บไซต์สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น ดังนี้ “ถ้าผมเขียนหนังสือให้คนอื่นอ่าน ผมก็ชอบเขียนให้อ่านง่ายๆ เข้าใจง่าย จะไม่มีสำนวนแบบวทวน เขียนให้คนอื่นอ่านเข้าใจว่าเราต้องการบอกอะไร อาจจะไม่ได้มีวรรณศิลป์อะไรมากมาย”

กว่า 30 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2515 จนถึงเดือนมีนาคม 2522 เอนกมีผลงานรวมเล่มอย่างต่อเนื่องถึง 150 เล่ม (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก 1) เล่มที่ได้รับการกล่าวขานและอ้างอิงเสมอ ได้แก่ เพลงนอกศตวรรษ การแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์ แรกมีในสยาม แกะรอย ก ไก่ เล่าเรื่องถ่ายรูป โฆษณาคลาสสิก ของเล่นแสนรัก ราษฎรบันเทิง สิ่งพิมพ์คลาสสิก ฯลฯ

นอกจากงานเขียนแล้ว เอนกยังเก็บรวบรวมเทปสัมภาษณ์บุคคล 1,000 กว่าม้วน ภาพถ่ายที่เป็นฟิล์มขาวดำประมาณ 2,000 กว่าม้วน สไลด์เกือบ 4,000 ม้วน ถ่ายด้วยกล้องดิจิทัลกว่า 4 หมื่นรูป ภาพวิดีโอกว่า 200 ม้วน

6. ผลงานด้านการจัดทำเพลงพื้นบ้านร่วมกับมนัส พูนผล (พ.ศ. 2529 – 2532)

นับจาก พ.ศ. 2515 เป็นต้นมา เอนกได้ทำงานค้นคว้าด้านศิลปวัฒนธรรมชาติอย่างจริงจัง รวมทั้งเมื่อได้ร่วมงานกับศูนย์สังคีตศิลป์ถึง 22 ปี เอนกได้ค้นคว้า เก็บหลักฐานและสร้างผลงานเขียนที่เกี่ยวกับงานด้านศิลปวัฒนธรรม เพลงพื้นบ้านพื้นเมืองมาโดยตลอด

- 6.1 ตัวอย่างเพลงพื้นบ้านภาคกลาง บันทึกเสียงเมื่อ 19 ธันวาคม 2529
- 6.2 เพลงพื้นบ้านพนมทวน กาญจนบุรี บันทึกเสียงเมื่อ เสาร์ที่ 18 กรกฎาคม 2530
- 6.3 ตัวอย่างลำตัดโบราณ บันทึกเสียงเมื่อ จันทร์ที่ 30 พฤศจิกายน 2530
- 6.4 ลำตัดอีสานเขียวและตลกสิบสองภาษา บันทึกเสียงเมื่อจันทร์ที่ 30 พฤศจิกายน 2530
- 6.5 เพลงขอทานมหาสนุก บันทึกเสียงเมื่อพุธที่ 4 มกราคม 2532
- 6.6 ลำตัดตลก บันทึกเสียงเมื่อพุธที่ 4 มกราคม 2532
- 6.7 ลำตัดปะทะเพลงอีแซวเมื่อพุธที่ 4 มกราคม 2532

2530

7. ผลงานด้านบรรณาธิการหนังสือต่างๆ

- 7.1 การละเล่นพื้นบ้านศูนย์สังคีตศิลป์ (พ.ศ. 2522 – 2524)
- 7.2 ระโนดสังสรรค์ ครั้งที่ 21, ครั้งที่ 25, ครั้งที่ 34, ครั้งที่ 35, ครั้งที่ 37
- 7.3 กิ่งศตวรรษเพลงลูกทุ่งไทย ภาค 2
- 7.4 รวงทอง ทองลั่นธม ครึ่งศตวรรษ
- 7.5 ไกล่หาดสงขลา
- 7.6 คอนเสิร์ต 40 ปี ทนงศักดิ์ ภัคดีเทวา สมาคม นักร้องแห่งประเทศไทย
- 7.7 ครบรอบ 30 ปี รุ่น 25 รัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สิงห์คำรุ่น 25
- 7.8 มหาวชิราวุธ 2546
- 7.9 มหาวชิราวุธ 111 ปี พ.ศ. 2550
- 7.10 มหาวชิราวุธ สงขลา พ.ศ. 2551

8. บ้านพิพิธภัณฑ

จุดเริ่มต้นการมองเห็นปัญหาที่สะสมในสังคมไทย ทั้งในเรื่องของการห้ามถ่ายรูปในพิพิธภัณฑ ที่ทำให้ความรู้ไม่แตกตัว และการขาดพิพิธภัณฑที่เก็บสะสมของชาวบ้านชาวเมืองให้ครบทุกยุคทุกสมัย พิพิธภัณฑในเมืองไทยส่วนใหญ่จะเก็บแสดงแต่พระพุทธรูป ศาสนาศิลป์ (เอนก นาวิกมูล 2544: 81) ดังนั้น หลังกลับจากการเดินทางเยี่ยมชมพิพิธภัณฑในประเทศเยอรมันและฝรั่งเศส ในปี พ.ศ. 2530 เอนกจึงได้ชวนเพื่อนๆ ตั้งกลุ่ม “สโมสรนักสะสม” จนเป็นจุดกำเนิดของ “บ้านพิพิธภัณฑ” ที่ใช้เวลาถึง 10 ปี ผ่านหลายคำอุปสรรค จนสามารถเปิดเป็นพิพิธภัณฑสาธารณะในปี พ.ศ. 2544

“มันสะสมมาจากการที่เราไปพิพิธภัณฑไหนแล้ว ก็ห้ามถ่ายรูป อย่างเวลาเราทำเรื่องแรกมีในสยาม จะไปถ่ายรูปพิมพ์ติดเก่าในพิพิธภัณฑ ก็ห้ามถ่ายรูป จะทำเรื่องตุ๊กตาของเล่น ก็ไม่มีให้ดู หรือมีก็น้อย แล้วก็ห้ามถ่ายรูป จะทำเรื่องพระปิ่นเกล้า หลักฐานก็ไม่มีหายไปในไหนหมด ยิ่งมาเห็นปัญหา เราก็ต้องแก้ปัญหา รัฐไม่สนใจเรื่องแบบนี้ เราก็ต้องหาทางอุดช่องว่าง พอผมกลับจากเกอเธียและฝรั่งเศส ก็เลยชวนเพื่อนๆ ตั้งกลุ่ม ‘สโมสรนักสะสม’ เริ่มเคลื่อนไหวด้วยการจัดงานเสียดก่อน เพราะถ้าอยู่ๆ จะบอกให้เขามาสร้างพิพิธภัณฑกัน ไม่มีใครเขาเชื่อหรอก ทีนี้โชคดีว่าทำงานศูนย์สังคศิลป์ มีเวทีอยู่แล้ว เราก็อาศัยที่นั่นจัดนิทรรศการอวดของเล่น ไชลาน เป็นครั้งที่ 1 วันศุกร์ที่ 8 มกราคม 2531 เป็นการไชลานความคิดเรื่องการจัดเก็บสิ่งของที่ไม่มีตามพิพิธภัณฑต่างๆ แล้วพอวันศุกร์ที่ 8 เมษายน ปีเดียวกัน เราจัดอวดของ 500 จำพวก ของสารพัดอย่าง ใครมีอะไรมารวมอวดกัน ลีก็สนใจกันเยอะ คนก็มาดูกันเยอะ ก็ทำให้เกิดความตื่นตัวว่าของพวกนี้มันก็น่าเก็บเหมือนกันนะ

...สิ่งที่วางหลักเกณฑ์ไว้ตอนแรกสุด คือ มาแล้วถ่ายรูปได้ เพราะว่าพิพิธภัณฑมักจะห้ามถ่ายรูป ความรู้มันไม่แตกตัว ก็เลยจัดให้เป็นไปตามความต้องการของผู้ดูก็คือเรานั้นแหละที่เคยเห็นปัญหา แล้วที่เขียนๆ ที่อ้างอิงอะไรต่างๆ ก็เพราะเราเคยเห็นปัญหามาแล้ว ว่าเราไม่ชอบแบบนี้” (เอนก นาวิกมูล 2553 : สัมภาษณ์)

ด้วยแนวคิดที่ว่า “เก็บวันนี้ พรุ่งนี้ก็เก่า” เพื่อให้เยาวชนคนรุ่นหลังให้ความสำคัญกับการเก็บสะสมข้าวของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันมากขึ้น เช่นเดียวกับบ้านพิพิธภัณฑที่เก็บและแสดงข้าวของเครื่องใช้เก่าๆ ในชีวิตประจำวันของคนไทย รวมทั้งจำลองบรรยากาศร้านค้าประเภทต่างๆ เช่น ร้านกาแฟ ร้านตัดผม ร้านขายยา ร้านถ่ายรูป ร้านขายหนังสือ ฯลฯ ในอดีตยุคเมื่อ 40 – 100 ปีมาแล้ว

“...ถึงได้บอกบ่อยๆ ว่าตอนนี้ใครเก็บเสื้อสายเดี่ยวแล้วหรือยัง ถึงตอนนี้ยังไม่มีใครชำระเลยว่าทำไมเรียกว่าเสื้อสายเดี่ยว สายเดี่ยวควรจะหน้าตาอย่างไร รูปถ่ายก็ไม่มีให้ดูเป็นจริงเป็นจัง เพราะว่าถ่ายๆ กันไปแล้วก็ไม่สนใจ เหมือนกับที่ผมเคยสงสัยว่าผม ไปงหน้าตาอย่างไร ผมทรงโน้นทรงนี้ที่คนรุ่นเก่าเรียก ผมทรงคอกกระทุ่ม เห็นมัย เด็กมันก็ฟังไม่รู้เรื่อง ผมมหาดไทย ทำไมเรียกผมหลักแจว ทำไมเรียกผมรองทรง ต้องมาอธิบายกันเยะเยะ เพราะไม่หัดตั้งชื่อสังเกต

ถามว่ารัฐเริ่มเก็บแล้วหรือยัง M79 เอามาชี้แจงแล้ว เก็บไว้ที่ไหนต่อไป มีพิพิธภัณฑ์ที่แสดงถึงความวิบัติพิงพินาศของสังคมในเดือนพฤษภาคม 2553 รองรับไว้แล้วหรือยัง รูปถ่ายมีแล้วแต่สิ่งของ ไม้ดอกที่ไถทิ้ง เก็บไว้แล้วหรือยัง ยางที่ถูกเผา เอาไปทิ้งหมดแล้วหรือยัง ไม่ใช่เอาไปเผาใหม่แล้วแสดง ก็มันเก็บได้แบบนี้ ถึงได้บอกว่า ‘เก็บวันนี้ พรุ่งนี้ก็เก่า’ พอต่อไปจะจัดทำพิพิธภัณฑ์การเมือง จะเอาของอะไร ให้เด็กดูอีกละ ตึกรามบ้านช่องที่พิงพินาศ เก็บไม่ได้ก็จริง แต่ว่ารูปถ่ายก็ต้องถ่าย เพราะฉะนั้นต้องเก็บทั้งภาพและสิ่งของ...”

(เอนก นาวิกมูล 2553 : สัมภาษณ์)

การทำงานของเอนกทั้งการเขียนผลงานเผยแพร่และการก่อตั้งบ้านพิพิธภัณฑ์ ล้วนเป็นการทำเพื่อผลประโยชน์ของประเทศชาติบ้านเมืองเป็นหลัก

“เรามีหน้าที่กระตุ้นและบอกกล่าว เขียนหนังสือไปด้วย พูดไปด้วย”

(รายการ “ต้นฉบับ” ทีวีไทย 6 พฤษภาคม 2552)

อนาคตจะเติบโตใหญ่ได้ เพราะมีกระเจงไอบใหญ่ส่องมองอดีตได้ตลอดเวลา เอนกอยากให้เยาวชนคนรุ่นใหม่รู้จักเก็บและไม่ทำลายสิ่งของต่างๆ เพื่อให้ของนั้นๆ อยู่กับเราไปตราบนานถาวร ดังความเชื่อที่ว่า

“ชาติจะเจริญก้าวหน้าได้ ล้วนต้องปลูกฝังให้คนในชาติรักการค้นคว้า
สั่งสมความรู้ และเผยแพร่ความรู้อย่างต่อเนื่องและจริงจัง”

(นิตยสาร Comm Arts คอนเซปต์ a deed ประจำเดือนกุมภาพันธ์ 2550)

9. เกียรติคุณที่ได้รับ

พ.ศ. 2522 “เพลงนอกศตวรรษ” ได้รับรางวัลหนังสือสารคดีดีเด่น จากงานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติ

พ.ศ. 2534 “สิ่งพิมพ์คลาสสิก” ได้รับรางวัลหนังสือสารคดีดีเด่น จาก งานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติ

พ.ศ. 2534 ได้รับรางวัล “ผู้สนับสนุนการอนุรักษ์มรดกไทยดีเด่น” เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 2 เมษายน 2534

พ.ศ. 2547 ได้รับรางวัลผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรม สาขาการศึกษาและศาสนา รางวัลพระสิทธิธาดาทองคำ

พ.ศ. 2552 ได้รับรางวัล “สารคดี อะวอร์ด ครั้งที่ 1” เป็นรางวัลสารคดีเกียรติยศ ครั้งที่ 1 จากนิตยสารสารคดี

จากประวัติของเอนก นาวิกมูล จะเห็นได้ว่าจุดเริ่มต้นของการเขียนสารคดีเรื่องเก่าเกิดจากการรักการอ่าน และเมื่อได้อ่านหนังสือของ น. ณ ปากน้ำ เห็นวิถีอาวรามถูกทำลายแล้วเกิดความสะเทือนใจและเสียคย จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการลงพื้นที่สำรวจ เก็บข้อมูลภาคสนามด้านศิลปวัฒนธรรม เช่น เพลงพื้นบ้าน ศิลปพื้นบ้าน มหรสพพื้นบ้านต่างๆ ตั้งแต่เรียนมหาวิทยาลัยปี 1 พ.ศ. 2515 เก็บข้อมูลภาคสนามเรื่อยมากระทั่ง พ.ศ. 2518 จึงมีผลงานหนังสือ “เพลงยังไม่สิ้นเสียง” เพราะเกรงว่าสิ่งเหล่านี้จะหายไปจากสังคมไทย หากไม่มีการบันทึกและเผยแพร่ นับถึง พ.ศ.2553 เอนกมีผลงานรวมเล่มแล้วทั้งสิ้น 150 เล่ม การทำงานของเอนกตลอดเวลา กว่า 30 ปี สะท้อนให้เห็นความเป็นนักอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของเอนกได้เป็นอย่างดี